

**ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ТЕРМІНІВ У МОВІ
УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ФАНТАСТИКИ ХХ СТОЛІТТЯ**

Катиш Т.

Запорізький національний технічний університет

tetyana0408@ukr.net

Ключові слова:

наукова фантастика, технічний термін, номінативна функція, образно-переносне значення, метафора, порівняльний зворот, гіпербола, епітет.

У статті розглядається використання технічних термінів, найбільш уживаних у мові української наукової фантастики. Простежується вживання технічних термінів у номінативній функції і в образно-переносному значенні. Аналізуються термінологічні одиниці, які виступають джерелом метафоризації, компонентами порівняльних зворотів, гіпербол, вживаються в ролі епітетів.

Фантастичне є найдавнішою і невід'ємною складовою мистецтва, яке має бути прагненням до широкого використання умовних форм відображення дійсності. Воно створює свою систему фантастичних образів, наявну в усіх галузях, де знаходить своє застосування механізм моделювання. Жанр наукової фантастики є досить молодим і недостатньо дослідженим. Він почав активно розвиватися лише в другій половині ХІХ століття. Інтерес до цього жанру не згасає й донині, адже саме зараз людство стоїть на порозі нових відкриттів. Особливість цього жанру полягає в тому, що твори наукової фантастики мають специфічну особливість зображувати наукові теми, побудовані не на вигаданих подіях, а на науковій основі.

У сучасній культурі фантастика посідає важливе місце завдяки своїм поліфункціональним проявам, оскільки є собою своєрідним синтезом інтелектуальних, мистецьких та естетичних цінностей, що визначають ступінь її впливу на багато аспектів життя людей. Недостатньо сформоване цілісне й системне уявлення про наукову фантастику як актуальний соціальний феномен буття, його статус і функції в конструюванні соціальної реальності і соціальних взаємодій формує актуальність цього дослідження. Наукова фантастика – це недостатньо вивчена галузь науки й духовної культури суспільства, у якій образний, художній зміст тісно пов'язаний з комунікативним процесом, науковим, філософським, соціальним знанням та розвивається як за законами соціуму, культури і мистецтва, так і за законами наукознавства.

Жанр наукової фантастики характеризується особливою образністю та виразністю, поетичністю, естетикою мовлення, а також і великою кількістю фахових термінів. Науково-фантастичний дискурс, як і будь-який дискурс, існує в безлічі форм, що перебувають у постійній взаємодії між собою та іншими видами дискурсу. Концепт у цьому дискурсі існує як багатогранна структура динамічного характеру, а художня модель простору втілює в собі авторську модель сприйняття світу. За Ц. Тодоровим, з одного боку, фантастичний світ зумовлений жанром, а з іншого – може містити індивідуально-авторські характеристики [17, с. 18 – 19].

Фантастична картина художнього світу формується різноманітними домінантами ірреального, а

конкретний науково-фантастичний дискурс утворюється завдяки взаємозв'язку закономірностей: жанрових особливостей тексту та індивідуальних особливостей мовлення автора.

Мова художньої літератури є особливою галуззю функціонування термінології. Серед праць, присвячених проблемам стилістичного функціонування термінологічної лексики, привертають увагу дослідження В. Виноградова, А. Коваль, Н. Арутюнової, В. Григор'єва, М. Пилинського, В. Карпової, Ю. Лотмана, В. Ярмач та інших.

Метою роботи є простежити використання технічних термінів у мові української фантастики ХХ століття.

Використання термінів у художній літературі зумовлене тим завданням, яке ставить той чи інший автор, його естетичним смаком і майстерністю. У тексті твору терміни виконують певні стилістичні функції. І якщо досить закономірним є використання термінів у сучасних художніх творах, то тим більше воно виправдане в мові наукової фантастики. У творах цього жанру йдеться про найновіші досягнення людства в галузі фізики, астрономії, ракетної техніки тощо. Це спричиняє постійне вживання в текстах значної кількості термінів [11, с. 1].

Термінологічна лексика – важлива складова у творах сучасної наукової фантастики. Відмінною рисою науково-фантастичного дискурсу є контраст між неймовірністю образного ряду й раціональністю мови, за допомогою якої створюється ця образність. Ефект раціональності та об'єктивності на рівні мови багато в чому створюється за рахунок художньої імітації наукового дискурсу. Звідси випливає особлива роль використання термінів у художній тканині науково-фантастичних романів. “Виступаючи засобом, знаряддям і регулятором наукової комунікації”, терміни дозволяють письменникам-фантастам створити художній образ “чужого слова”. При цьому, незважаючи на вузьку спеціалізацію більшості термінів, їх використання не заважає сприйняттю читача [4, с. 198 – 200].

Наука входить у твори українських письменників-фантастів, не тільки порушуючи стиль звичного художнього мислення, а й вносить відповідний реквізит, обстановку. Так, політ на космічному кораблі триватиме без шуму і вібрації, якщо на ньому встановити *нуль-перетворювач*. Пояснення цього терміна подається далі в тексті: “*Конвертор*, чи *нуль-*

перетворювач, влаштовано за принципом взаємодії спрямованого гравітаційного поля з елементарними клітинами простору-часу” [10, с. 138]. Людство завжди мріяло знайти універсальний засіб спілкування: “Про мову не турбуйтеся, оця коробочка на грудях – *лінгер*, універсальний перекладач” [10, с. 197]. Новий термін утворений від лат. *lingua* – мова [15, с. 595].

У науково-фантастичній літературі незвичне словотворення виявляє себе більш активно і роль його зовсім інша, ніж у загальнолітературній мові: слово повинно виражати новий зміст і мати незвичну форму. Створені письменниками слова служать для позначення найрізноманітніших понять і реалій, об’єднаних між собою лише тим, що для нас майже всі вони є «прибульцями» з майбутнього: “Звичайно, мама могла бути там присутньою по *головізору*, але вона вважала такий ефект ознакою поганого тону й воліла приїздити особисто” [10, с. 99]; “В руках Сутара – ще один винахід, що прийшов із ним з Ерітеї, це – *атерон*, прилад, який дає змогу переходити з одного паралельного світу в інший” [6, с. 44].

У мові наукової фантастики відображаються також нові наукові гіпотези, теорії, експерименти: “Було здійснено абсолютно новий експеримент – одержання теплової карти Марса з високою детальністю, що дає змогу розрізнити температуру окремих утворень на його поверхні: кратерів, долин, тріщин тощо. Виконав цю роботу прилад, що дістав назву *термоскан*. Його земним аналогом є *тепловізор*, чутливий до теплових інфрачервоних променів” [9, с. 82]. Термін *термоскан* утворився шляхом основоскладання. Загальна тенденція в цьому способі полягає у виробленні й використанні цілого кола стандартних терміноелементів. У ролі першого компонента виступає *термо-* (пов’язаний з теплою, з використанням теплової енергії, тепловий). У ролі другої частини – усічена основа *-скан*. Сканер – прилад для радіоізотопної діагностики [5, с. 1132]. Тепловізор – “прилад, який перетворює теплові (інфрачервоні) промені, що випускаються або відбиваються різними об’єктами в зображення, видиме на екрані” [5, с. 1239 – 1240].

Художній простір, як і художній час, пов’язаний з жанровою природою твору. “Фантастичний простір” заповнюється нереальними з наукової точки зору і з точки зору повсякденної свідомості речами, істотами й подіями [19, с. 115 – 118]. Терміни, що потрапили в орбіту переносного вживання, починають жити за законами загальнолітературної мови: піддаються подальшим смисловим перетворенням, утворюють похідні слова.

Уживання технічних термінів у загальнолітературній мові – це закономірний і природний факт, результат розвитку науки й техніки. Використання технічної термінології в мові сучасної української фантастики сприяє збагаченню активного словника української літературної мови за рахунок переосмислення багатьох термінів. У творах названого жанру значно розширюється використання технічної термінології, що спричиняє значні зміни у семантичній структурі терміна.

Широке використання порівнянь свідчить про індивідуальну природу світосприйняття. У мові української наукової фантастики можна виділити такі групи порівнянь з використанням технічних термінів: 1. Порівняння, створені на основі подібності форми: “*літальний апарат, подібний до сочевидного зерна*” [2, с. 275]; “невдовзі два *апарати, схожі на восьминогих чудовиськ земних океанських глибин, зникли в глибині найбільшого супутника Сонячної системи*” [9, с. 117].

2. Порівняння, створені на основі зіставлення аналогічних дій: “*вогняна цятка пожежі, ніби жарина бікфордого шнура*” [1, с. 541]; “*ззаду, як цвіркун, сюрчить апарат*” [18, с. 23].

3. Порівняння, створені на основі зіставлення форми і дії: “Кожне створіння по-своєму його сприймає і, *ніби мініатюрна лінза, відбиває шматочок навколишнього середовища, збирає свою краплину інформації*” [14, с. 325];

“... зміями повзуть товстелезні кабелі” [3, с. 507].

Необхідно зазначити, що найбільш частотним порівнянням серед технічних термінів є порівняння засобів пересування (переважно повітряних) з птахом на основі подібності форми і дії. Наприклад:

“Раз у раз із роззявленої пашеки підземного аеродрому вихоплювалась *крилата вогненна птаха* і з хрипким надривним посвистом швидко набирала висоту, зникала у вечоровому присмерку, а невдовзі поверталася, немов відштовхнувшись десь у глибинах неба від невидимого батута, з надсадним клекотом ховалася під землею” [12, с. 248].

“*Зореліт* неземної конструкції гинув, судорожно здригаючись, як підстрелений *птах*, безпорадно падав у цупкі обійми зустрічної планети” [9, с. 51].

“Тієї ж миті з *хвоста зорельота* роєм випурхнули метушливі ріоти – літаючі вогняні птахи” [9, с. 52].

Крім порівняльних конструкцій, науково-технічні терміни в мові наукової фантастики можуть використовуватись у складі метафор. Одним із засобів метафоризованого вживання термінів у мові наукової фантастики є антропоморфізація, що ґрунтується на наділенні неживих предметів, явищ природи тощо якими-небудь людськими рисами. Наприклад: “Завищав *блок живлення лазера*, ніжно заспівав, набираючи оберти *гіроскоп*” [8, с. 150]; “... підморгнув *індикатор*” [16, с. 102].

Стиль української наукової фантастики піддається проникненню в нього елементів різних стильових сфер, які нерідко метафоризуються, поповнюючи й розвиваючи ту чи іншу сферу термінології.

За ознакою, що лежить в основі створення нового стилістичного образу шляхом зміни значення технічного терміна, можна виділити такі групи метафор:

1) за схожістю зовнішніх ознак: *вуси антен* [18, с. 9]; *голки антен* [14, с. 20];

2) за схожістю функцій: *енергетичні криниці* [1, с. 484]; *генератор ідей* [16, с. 93]; *моргнути фотоелементами* [7, с. 150];

3) за аналогією понять: "... цивілізація одержить Великий імпульс" [14, с. 121]; "ланцюгова реакція Життя" [1, с. 163].

У мові творів української фантастики терміни входять до складу не тільки метафор, а й інших стилістичних фігур. Так, за допомогою технічних термінів створюється метонімічне порівняння: "Апарати в кабінеті коли-не-коли мляво ворухать своїми екранчиками та коліщатками й знову замруть, як одбитий хвіст ящірки" [13, с. 135].

На основі свідомого, неприхованого перебільшення побудовані гіперболи: "Техногенез доканав людину" [1, с. 511]; "Події закручувалися у сталевий штопор" [16, с. 144].

Своєрідне в мові української наукової фантастики й використання експресивно-емоційних засобів літературної мови. Так, форми суб'єктивної оцінки, які створюються в мові групою зменшено-пестливих суфіксів, зафіксовані в різних галузях термінології, зокрема в технічній. Наприклад:

"Гаснуть екрани й екранчики, вічка приладів, гасне освітлення в салоні, темрява, липка, як і слабість у тілі, тисне на повіки" [13, с. 82];

"Це ось акумуляторик, це – антенка" [3, с. 51].

Отже, використання технічних термінів у загальнолітературній мові – це закономірний і природний факт, результат розвитку науки й техніки. Хоча в наш час терміни найрізноманітніших, зокрема й найвужчих галузей знань з'являються на сторінках науково-фантастичної літератури, все ж авангардна роль у цій справі належить, очевидно, технічній термінології. Уживання цієї групи термінологічної лексики в переносному значенні свідчить про великі художньо-зображальні можливості майстрів слова, їх уміння доречно використовувати терміни на позначення понять, пов'язаних з науково-технічними досягненнями людства, шукати нові грані й асоціативні зв'язки. У мові сучасної української фантастики відбувається образно-переносне використання технічних термінів. Як засіб виразності термінологічні одиниці виступають джерелом метафоризації, компонентами порівняльних зворотів, гіпербол, використовуються в ролі епітетів. Різні способи й прийоми стилістичного використання аналізованих термінів у творах сучасної української фантастики зумовлюють зміни в їх семантиці, появу певних конотативних відтінків. Розглянуті технічні терміни підпорядковуються художньому словесному оточенню й певній експресивній тональності твору, набуваючи відповідного стилістичного забарвлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердник О. П. Вогнесміх : роман-феєрія. Київ : Радянський письменник, 1988. 542 с.
2. Бердник О. П. Питьма вогнища не розпалює... Київ : Український письменник, 1993. 303 с.
3. Бережний В. П. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1988. 525 с.
4. Буянова Л. Ю. Термин как единица логоса. Москва : ФЛИНТА, 2012. 224 с.
5. Великий тлумачний словник української мови / уклад. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2001. 1440 с.
6. Гайдамака Н. Л. Позначена блискавкою. Київ : Молодь, 1990. 144 с.
7. Головін М. І. Дисертаційний прорахонок. Київ : Молодь, 1985. 160 с.
8. Гусев В. М. Вузловий момент. *Пригоди, подорожі, фантастика* : збірник. Київ : Молодь, 1989. С. 145–164.
9. Ємченко О. П. Піраміда Сонця. Київ : Молодь, 1991. 160 с.
10. Засць В. А. Темпонавти. Київ : Веселка, 1986. 228 с.
11. Катиш Т. В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2005. 19 с.
12. Покальчук О. В. Контакт IV рівня. *Фантастичні новісти та оповідання*. Київ : Молодь, 1991. 256 с.
13. Положий В. І. Сонячний вітер. Київ : Молодь, 1986. 160 с.
14. Росоховатський І. М. Останній сигнал. Київ : Молодь, 1989. 480 с.
15. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
16. Тарнавський В. В. Порожній п'єдестал. Київ : Радянський письменник, 1990. 427 с.
17. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу. Москва : Дом интеллектуальной книги, Русское феноменологическое общество, 1997. 144 с.
18. Чемерис В. Л. Приречені на щастя. Київ : Радянський письменник, 1985. 279 с.
19. Stockwell R. *The Poetics of Science Fiction: manuscript copy book*. London : Pearson Education, 2000. 250 p.

TECHNICAL TERMS USING IN UKRAINIAN SCIENCE FICTION OF THE 20TH CENTURY

Katysh T.

Zaporizhzhya National Technical University

The genre of science fiction is quite young and not adequately investigated. It began to develop actively only in the second half of the XIX century. The topicality of this study is formed by the insufficient development of a whole and system picture about science fiction as an actual social phenomenon of being, its status and functions in the design of social reality and social interactions.

The genre of science fiction is characterized by special imagery and expression, poetry, aesthetics of speech, but also by a large number of professional terms. The language of fiction is a special field of the terminology function.

The purpose of the work is to ensure the technical terms using in the language of Ukrainian science fiction of the twentieth century.

In fiction the use of terms is due to the task posed by one or another author, his aesthetic taste and skill. In the text of a work, the terms perform certain stylistic functions. In science fiction literature an unusual word formation is more active and its role is completely different than in the general literary language: the word must express a new meaning and have an unusual form. The words created by the writers serve to denote a variety of concepts and realias.

Terms having transferred meaning, begin to live according to the laws of common standard language: subject to further semantic transformations, form derivative words. The works of science fiction are expanded the use of technical terminology considerably to cause significant changes in the semantic structure of the term.

Widespread use of comparisons testifies to the individual nature of world perception. In addition to comparative constructions in the language of science fiction the scientific and technical terms can be used as part of the metaphor. In the language of Ukrainian science fiction works the terms are not only metaphors, but they are also other stylistic figures: metonymy, hyperbole.

The use of expressive-emotive meaning of standard language is as usual in the language of Ukrainian science fiction. Thus, forms of subjective evaluation be created in the language by a group of diminutive forms are lexicalized in various fields of terminology in particular in the technical terminology.

Consequently, fiction figured and transferred use of technical terms is in evidence in the language of modern Ukrainian science. As a mean of expression terminological units serve as a source of metaphORIZATION, components for common figure of speech, hyperbole are used as epithets. The technical terms considered are subject to the artistic verbal environment and a certain expressive tone of the work having a particular stylistic connotation.

Key words: science fiction, technical term, nominative function, figure-transferred meaning, metaphor, common figure of speech, hyperbole, epithet.